

ХОТИН 1621 ВІЙНА І ПАМ'ЯТЬ

ХОТИН 1621 ВІЙНА І ПАМ'ЯТЬ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Чернівці
Мехнодрук
2022

УДК 94(477):355.48(438:560)«1620/1621»
X852

Рекомендовано до друку вченою радою факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 6 від 28 січня 2022 року)

Рецензенти

- Віктор Брехуненко**, д.і.н., професор, зав. відділу актові археографії Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України
- Дмитро Вирський**, д.і.н., провідний науковий співробітник відділу української історіографії Інституту історії України НАН України
- Віталій Щербак**, д.і.н., професор кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка

Редакційна колегія

- Олександр Добржанський**, д.і.н., професор, декан факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича
- Микола Гуйванюк**, к.і.н., доцент, завідувач кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича
- Дамян Цярцінський**, магістр спеціальних східних студій та політології, Генеральний консул Республіки Польща у Вінниці
- Тарас Ковалець**, к.і.н., асистент кафедри історії України Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича
- Владислав Струтинський**, к.ф.іос.н., доцент кафедри міжнародних відносин та суспільних комунікацій Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича

X852 Хотин 1621. Війна і пам'ять: колект. монографія.
Чернівці: Технодрук, 2022. 324 с.
ISBN 978-617-8034-17-7

Видання присвячене одній з виняткових за своєю важливістю подій історії Центрально-Східної Європи — Хотинській війні 1621 р. між Османською імперією та Річчю Посполитою. Воно містить ряд нових наукових студій, у фокусі яких опинилися різні виміри цієї війни — дипломатичний, мілітарний, екологічний та інші. В окремій рубриці здійснено публікацію новознайдених історичних джерел, які стосуються тематики дослідження.

Для науковців, викладачів та студентів, усіх, хто цікавиться історією України і Центрально-Східної Європи раннього нового часу.

УДК 94(477):355.48(438:560)«1620/1621»

© Автори, 2022
© Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2022
© ПБКФ Технодрук, 2022
ISBN 978-617-8034-17-7

*Wydanie zostało zrealizowane przy wszechstronnym wsparciu
Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Winnicy
oraz osobiście Konsula Generalnego Damiana Ciarcińskiego*

ЗМІСТ

	<i>Вступ</i>	6
I	Англійська дипломатія та Дунайські князівства наприкінці XVI ст. <i>Олександр Сич</i>	10
II	Театр бойових дій Хотинської війни 1621 р. в Пруто-Дністровському межиріччі <i>Микола Ільків</i>	26
III	Екологічні умови Хотинської битви <i>Віталій Коржук</i>	52
IV	Хотинська війна 1621 р. і придунайські князівства: воєнний та дипломатичний аспекти участі Молдавії і Валахії у польсько-османському конфлікті <i>Михайло Чучко</i>	74
V	Бойові слони Османа II в Хотинській війні 1621 р. <i>Андрій Федорук</i>	110
VI	Актуальні проблеми дослідження польсько-турецької війни 1620—1621 років <i>Валерій Степанков, Віталій Степанков</i>	148

VII	Наслідки Хотинської кампанії 1621 року для соціально-економічного та демографічного становища місцевого населення <i>Галина Яценюк, Юрген Гейде</i>	188
VIII	Хотинська фортеця у міжнародних угодах кінця XVI — XVII ст. <i>Ганна Скорейко</i>	222
<hr/> <p style="text-align: right;"><i>ДЖЕРЕЛА</i></p> <hr/>		
IX	Невідомий щоденник Хотинської кампанії 1621 р. <i>Денис Позняков</i>	242
X	На початку епохи «пост-Хотина»: Військо Запорозьке у маловідомій річпосполитській кореспонденції 1622 року <i>Тарас Ковалець</i>	270
	<i>Висновки</i>	322

РОЗДІЛ I

АНГЛІЙСЬКА ДИПЛОМАТІЯ ТА ДУНАЙСЬКІ КНЯЗІВСТВА НАПРИКІНЦІ XVI СТ.¹

Відносини Англії з країнами Південно-Східної Європи у другій половині XVI ст., зокрема з Дунайськими князівствами, не стали предметом спеціального наукового дослідження як у радянській, так і у сучасній українській історіографії. Лише окремі їх аспекти порушувалися у працях, присвячених діяльності англійської дипломатії в Османській імперії того часу². Питається, чому цей регіон, розташований так далеко від Британських островів (і про який, вірогідно,

¹ **Олександр Сич** (Чернівці)

Доктор історичних наук, професор. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

orcid.org/0000-0002-1886-4283

e-mail: o.sych@chnu.edu.ua

² Див., напр.: Цыпурина Г. И. Английская дипломатия в Османской империи во второй половине XVI в. // Англия в эпоху абсолютизма / Под ред. Ю. М. Сапрыкина. Москва, 1984.

там мало хто взагалі чув), опинився у полі зору Англії та, відповідно, які цілі могла переслідувати тут наприкінці XVI ст. англійська дипломатія?

Перш ніж спробувати відповісти на ці питання, варто нагадати історичну ситуацію, яка передувала подіям, про які піде мова.

Після падіння Константинополя та особливо на межі XV—XVI ст. османський чинник у європейській політиці набуває сталого характеру, бо поява на політичній карті світу нової євроазійської держави суттєво позначилася на тогочасних реаліях міжнародного життя. Геополітичне становище Османської імперії з її відверто експансіоністською політикою на Європейському континенті зробило її невід'ємною складовою загальноєвропейської системи міжнародних відносин доби раннього Нового часу. У Стамбулі задля реалізації своїх зовнішньополітичних цілей намагалися використати франко-габсбурзькі суперечності та конфронтацію між австрійськими Габсбургами й польськими Ягеллонами. З іншого боку, хоча в європейській політичній фразеології турки фігурували як «природний ворог», якого безумовно слід вигнати з Європи, це не заважало деяким її країнам розглядати цю мусульманську державу не тільки як ворога, але й як потенційно можливого союзника в численних європейських конфліктах того часу. Згадати лише б таємний договір 1538 р. між французьким королем Франциском I і султаном Сулейманом I, який викликав справжнє обурення й засудження в європейських політичних колах і суспільстві.

Серед держав, які не гребували стосунками з Портою, виявилася й Англія, яка в другій половині XVI ст. перетворилася в європейського лідера протестантських держав, а її королева Єлизавета здобула репутацію «протестантського папи». Запекле суперництво з католицькою Іспанією — флагманом Контрреформації — спонукало англійський уряд до

пошуку можливих союзників для боротьби з нею, адже, незважаючи на розгром Непереможної армади, іспанський король Філіп II не полишав спроб розбити Англію. Послугуючись відомим висловом «ворог мого ворога — мій друг», англійці готові були зав'язати стосунки й з турками, щоби використати їх проти іспанців, з якими Оттоманська Порта напряму зіткнулася в Середземному морі. Знаний американський історик Пол Кеннеді, аналізуючи протиборство великих держав у 1519—1659 рр. у контексті спроб габсбурзької австро-іспанської «осі» встановити свою гегемонію на Європейському континенті, зауважив, що королева Єлизавета, маючи порівняно відстале та нечисельне військо, а також брак фінансів для ведення великомасштабної війни, «прагнула захистити незалежність Англії за допомогою дипломатії»¹.

Дружні відносини між Османською імперією та Англією були встановлені в 1579 р., а незабаром укладений договір про взаємну допомогу й підтримку на випадок війни з Іспанією. Лондон виношував плани щодо використання турецького флоту в Середземному морі для нападу безпосередньо на іспанське узбережжя, а на суходолі турецькі війська розглядалися як стримуючий чинник проти австрійських Габсбургів — природних союзників іспанського короля, володіння яких стикнулися із завойованими турками землями в Придунав'ї. Тому англійців дуже непокоїло, коли їх розрахунки на таке бажане зіткнення їхнього турецького союзника з Іспанією опинялися під загрозою. Англійські дипломати всіляко підштовхували Порту до підготовки військово-морської експедиції проти Іспанії, однак реалізації цього плану могли завадити війни турків з сусідами (напр., Персією) чи повстання в нещодавно підкорених ними землях, які відволікали їхні сили й ресурси. Зацікавленість

¹ Kennedy P. The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000. London, 1989. P. 78—79, 91.

Англії у військовій допомозі була настільки великою, що її дипломати виявляли відкрите занепокоєння, коли в європейських володіннях султана чи на їхніх кордонах з'являлася загроза турецькому пануванню, яка могла розладнати всі їхні плани й старання щодо залучення Османської імперії до збройної боротьби з Іспанією.

Викладені вище міркування допомагають зрозуміти, що саме могло привертати увагу англійської дипломатії до регіону Південно-Східної Європи (зокрема й Дунайських князівств), який тоді потрапив до сфери впливу й навіть прямого підпорядкування турецьких султанів.

Як відомо, з кінця XV ст. майже увесь Балканський півострів був захоплений Османською імперією. На північ від Дунаю, у повній васальній залежності від Порти опинилася Валахія. Впертий опір османам чинило Молдавське князівство, особливо в період правління Стефана III (1457—1504), але в середині XVI ст. і Молдавія змушена була визнати васалітет султана. Турецький контроль був встановлений над Північним Причорномор'ям, зокрема й Кримським ханством.

Проте на межі XVI—XVII ст. питома вага Дунайських князівств у міжнародному житті помітно збільшилася. Вони опинилися (втім, як і Польща з Трансильванією) у центрі боротьби між Османською імперією та державою Габсбургів за зверхність у цьому регіоні, яка розпочалася в XVI ст. й фактично тривала кілька століть. З іншого боку, Польща, з огляду на певне знесилення Порти в останній чверті XVI ст., зокрема після поразки при Лепанто в 1571 р., а також побоюючись встановлення панування Габсбургів у розташованих по нижній течії Дунаю країнах, також перейшла до відкритих дій, маючи на меті підкорити Молдавію та Валахію¹.

Проведений нами аналіз наявних документів дозволяє дійти висновку, що англійська дипломатія переслідувала низ-

¹ История Молдавской ССР: в 2 т. / Отв. ред. Л. В. Черепнин. Кишинев, 1965. Т. 1. С. 242.

ку цілей стосовно Молдавії та Валахії, підпорядковуючи їх, звісно, досягненню головної мети, про яку йшлося вище. А для цього їй необхідно було набути якомога більшого впливу в цих князівствах, передусім завоювати довіру та прихильність їхніх правителів. Обстановка, що склалася у згаданих князівствах у цей період, здавалося, цьому сприяла.

Становище Молдавії у другій половині XVI ст. було вкрай важким. Зазнав поразки національно-визвольний рух на чолі з Іоном-Воєводою Лютим. Державна скарбниця була порожня, а податковий тягар турецького ярма ставав усе тяжчим. Набіги турків, татар, поляків, пограбування, насильства та вбивства людей ставали звичним явищем. Релігійне життя Молдавії, більшість населення якої були православними, ускладнювалося зростаючою діяльністю єзуїтів і поширенням католицизму, з одного боку, та опором цьому різних місцевих протестантських громад, з іншого. Так, послідовники вчення Яна Гуса, які оселилися в Буджаку, зазнавали численних утисків, а їхні церкви були передані єзуїтам¹.

Складним було й міжнародне становище Молдавського князівства, яке на той час стало об'єктом суперечки могутніх сусідніх держав — Туреччини, Польщі, Австрії. Молдавський князь Петру Шкьопу (Кульгавий) докладав чимало зусиль, щоби не дати втягнути себе у змагання Порту та австрійських Габсбургів у Південно-Східній Європі, а також щоби країна не стала театром воєнних дій між Османською імперією та Річчю Посполитою, чи, як свого часу влучно висловився відомий англійський історик Р. Сетон-Уотсон, між «турецьким молотом і польським ковадлом»². Однак здійснити це було важко, оскільки у боротьбі за владу молдавське боярство розкололося на два угруповання: одне було зорієнтоване на Польщу, інше — на Османську імперію³. Політичні

¹ Documents concerning Rumanian history (1427—1601) / Collected from 9 British archives by E.D. Tappe. With an introduction by C. Marinesco. Hague, 1964. P. 62, № 86.

² Seton-Watson R.W. History of the Romanians from Roman times to the completion of unity. Cambridge, 1934. P. 72.

³ История Молдавии / Под ред. А. Д. Удальцова, Л. В. Черепнина. Кишинев, 1951. Т. 1. С. 219—220.

розбіжності й розбрат серед боярства, зрада і неприхована торгівля національними інтересами з боку його представників ще більше послаблювали центральну владу.

У другій половині XVI ст. практика призначення Портою на молдавський престол бажаних їй людей стала майже постійною. Варто зазначити, що й претендентів на цю посаду було чимало: у Константинополі завжди була певна кількість осіб, що належали до князівських і боярських родин, які суперничали між собою і лише чекали нагоди посісти місце правлячого князя на троні Молдавії або Валахії¹. За таких умов престиж молдавського, втім, як і волоського, трону впав до нуля².

Серед таких претендентів на молдавський трон був Арон, син господаря Александру Лапушняну. Він звернувся за підтримкою до англійського посланця в Туреччині, молодого та заповзятливого Едварда Бартона, про якого йому було відомо як про авторитетну постать при султанському дворі. Потрібно зауважити, що випадки на кшталт цього траплялися й раніше. Так, у 1580 р. шукав англійського заступництва в Парижі та Лондоні Петру Церцел, який став князем Валахії в 1583 р., а в 1589 р. згаданий вище Бартон надав притулок Іону Богдану, претенденту на молдавський трон, який просив рекомендацій до Єлизавети, щоб отримати у неї листи до султана³. Шанси Іона Богдана англійський посол розцінював не вельми високо, зазначивши у своєму донесенні державному секретареві серу Френсісу Волсінгему, що той «надто бідний, а справи такої важливості можна вести лише за допомогою великих витрат...»⁴. Арону, своєю чергою, сприяли константинопольський патріарх Єремія, грецькі купці, французькі посланці, які також зверталися до Бартона з про-

¹ Seton-Watson R.W. History of the Romanians from Roman times to the completion of unity. P. 59.

² Seton-Watson R.W. History of the Romanians from Roman times to the completion of unity. P. 61.

³ Documents concerning Rumanian history... P. 42—43, № 53—54; P. 54—55, № 74; Podea I. I. A contribution to the study of queen Elizabeth's Eastern policy (1590—1593). Bucurest, 1938. P. 28—29.

⁴ Documents concerning Rumanian history... P. 54—55, № 74.

ханням підтримати кандидатуру Арона при султанському дворі. Бартон не забарився задовольнити їхнє прохання.

Бартон, а також англійський купець з Гданська Томас Вілкокк надали Арону значну допомогу, причому як політичну, так і фінансову. Зважаючи на продажність турецького двору, кожен претендент повинен був просто «купувати» згоду Порти, тобто підкуповувати самого султана, його дружину, матір, улюблених дружин гарему, великого візира, муфтія, свнухів і «все незліченне плем'я фаворитів і паразитів»¹ з оточення султана задля досягнення своєї мети. Тож англійські агенти не лише позичили своєму протеже значні кошти для підкупу турецьких сановників, але й поручилися за суми, які надали місцеві купці Арону. Зусилля англійського посла, який задля досягнення політичних цілей «не шкодував золота на подарунки»², не були марними: у 1591 р. Арон таки здобув престол Молдавії.

Щоправда, незабаром він втратив прихильність турецького двору й трон, а на його місце почали зазіхати нові претенденти. Падіння Арона Воєводи розцінювалося як серйозний удар по авторитету Бартона³. Крім того, була ще одна причина, яка спонукала Бартона і Вілкокса вжити заходів для повернення Арона на молдавський престол. Справа в тому, що ці пани вклали власні кошти, щоби мати свого ставленика на троні Молдавії. Як свідчать документи, Бартон, зокрема, заклав свої власні коштовності банкірському дому Ельмана⁴, ризикуючи збанкрутувати в разі невдачі.

Тож Бартону, щоби врятувати становище, довелося знову шукати й вкладати величезні кошти. Зокрема, лише великий візир отримав близько 100 тис. дукатів⁵. А разом Арон

¹ Seton-Watson R.W. History of the Romanians from Roman times to the completion of unity. P. 59.

² Теплов В. Представители европейских держав в прежнем Константинополе. Санкт-Петербург 1890. С. 18.

³ Calendar of State Papers and Manuscripts, relating to English affairs, existing in the archives and collections of Venice, and in other libraries of Northern Italy / Ed. by H. Brown. London, 1897. № 861 (Далі: CSPM).

⁴ CSPM. № 128, 133.

⁵ CSPM. № 96.

Воевода для повернення на молдавський престол зробив боргів на мільйон золотих¹. Маттео Зане, тогочасний венеціанський посол у Стамбулі, повідомляв своєму уряду, що «англійський посол настільки заклопотаний справами Молдавії, що не має часу думати про щось інше»². Як вважав румунський дослідник І. Подеа, для поновлення Арона на посаді довелося навіть вдатися до допомоги яничарів, щоби чинити тиск на султана та його оточення³. А це також вимагало величезних коштів.

Отримавши врешті-решт бажану посаду, Арон вирушив до Молдавії, а разом з ним поїхали два англійці, а саме: згаданий вже Вілкокс і купець Ричард Бабінгтон, що свідчить про неабиякий інтерес англійських купців до молдавських справ. Принагідно зазначимо, що Вільям Харборн, попередник Бартонна на посаді англійського посла в Константинополі, ще у 1588 р. уклав торговельну угоду з молдавським князем Петру Кульгавим, яка виявилася напрочуд вигідною. Так, за її умовами, англійські купці могли вільно продавати свої та купувати необхідні їм товари на теренах Молдавії, сплачуючи при цьому мито, яке не перевищувало 3% вартості товарів, тоді як інші іноземні купці і навіть мешканці самого князівства мали платити 12%⁴. Втім, як слід скористатися перевагами цього договору в той час англійці не змогли через нестабільність внутрішнього та зовнішнього становища Молдавії. Тепер же, коли за допомогою англійської дипломатії Арон отримав княжий трон вдруге, з'явилася можливість як підтвердити цей договір, так і домогтися нових преференцій. І це вже почало приносити певні результати. Наприклад, було організовано вивіз великої рогатої худоби з Молдавського князівства до Англії через гданський порт⁵.

¹ История Молдавской ССР. Т. 1. С. 156.

² CSPM, № 92.

³ Podea I.I. A contribution to the study of queen Elizabeth's Eastern policy. P. 33.

⁴ Cernovodeanu P. England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts (1660—1714). Bucurest, 1972. P. 51, 60.

⁵ История Молдавии. Т. 1. С. 176.

Потрібно зауважити, що купці-дипломати з Левантійської компанії були зацікавлені у зміцненні своїх економічних позицій у Молдавському князівстві з огляду на те, що через його територію пролягали торговельні шляхи, що пов'язували Балтійське та Чорне моря, прибалтійські країни з Туреччиною та Левантом. Тож вони бажали зміцнити торговельні зв'язки з князівством, щоби закріпитися на молдавських ринках. Принагідно зазначимо, що з 1582 до 1594 р. у Молдавії у різних справах побувало не менше 9-ти англійських купців. Зокрема, це Джон Ньюбері у 1582 р.; Генрі Остелл у 1586 р.; Вільям Харборн у 1588 р., Річард Меллорі в 1589 р., Вілкокс і Бабінгтон у 1592 р.; Джордж Англеска, Едвард Башелл і Вільям Олдрідж у 1594 р. Окрім англійців, сюди ж навідалися у 1595 р. італійські купці Себастьяно і Лючиано ді Бьяджо, які, до речі, були агентами того ж Бартона¹.

Щодо місії Вілкокса в Молдавії в 1592 р., то головне своє завдання він вбачав у якнайшвидшому поверненні грошей Бартона та своїх власних коштів, які вони позичили Арону, а також мав ще особливе доручення політичного характеру. Про це, зокрема, свідчить звіт Вілкокса про його місію в Молдавію, в якому він писав лорду Берлі: «Іншим завданням мого перебування... було забезпечити відновлення різних протестантських церков, якими заволоділи єзуїти, які ув'язнювали та переслідували проповідників і протестантських священиків...»².

Отже, Бартон свого часу доклав чимало зусиль для поновлення Арона на молдавському престолі, а тому зміг нав'язати останньому низку умов, які той мусив прийняти, оскільки дуже хотів посісти молдавський трон, а без допомоги англійського посла здійснити це було неможливо.

¹ Cernovodeanu P. England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts. P. 60.

² Documents concerning Rumanian history... P. 69, № 102.

Тож Бартон узяв з Арона обіцянку, що той поновить у правах протестантів, які мешкали на території Молдавії, поверне їм церкви, яких вони були позбавлені колишнім князем за намовою єзуїтів, і дозволить свободу віросповідання. А Вілкокс повинен був посприяти Арону у виконанні його обіцянки (і водночас простежити за її виконанням). І йому це вдалося. Він не тільки досяг успіху у справі втілення задумів Бартона на практиці, ба більше — особисто взяв участь у вигнанні єзуїтів і звільненні протестантських проповідників. У своєму звіті він писав, що протестантські проповідники були поновлені у своїх парафіях «до честі Її Величності і до великої радості страждаючих протестантів, які щодня моляться за довге життя Її Величності, бажаючи їй процвітання, і до не меншого невдоволення єзуїтів і папістів, як це випливає з листа архієпископа Леополіса в Польщі, написаного мені з цього приводу»¹. Бартон теж у листі від 9 вересня 1592 р. зазначав, що Арон «від імені Її Величності відновив свободу звичаїв гуситам і передав їм церкви, які раніше їм належали»².

Такий перебіг подій стурбував Відень, а дії англійської дипломатії, які вочевидь були спрямовані проти політики Контрреформації, викликали занепокоєння в католицьких колах. Львівський архієпископ Я. Соліковський, який був одним із безпосередніх ініціаторів Брестської унії 1596 р., у листі Вілкоксу висловлював свій протест стосовно згаданих подій у Молдавії, а також повідомляв папському нунцію Маласпіні, що англійський агент має намір об'єднати «місцевих кальвіністів із грецькою церквою в Молдавії»³.

Тим часом Бартон не полишав своєї діяльності й стосовно інших Дунайських князівств, зокрема Валахії. Так, у 1593 р. боярин Міхай за допомогою значних коштів і впливо-

¹ Documents concerning Rumanian history... P. 69, № 102.

² Documents concerning Rumanian history... P. 62, № 86.

³ Podea I.I. A contribution to the study of queen Elizabeth's Eastern policy. P. 37.

вих осіб, серед яких був і Бартон, спромігся отримати у Порту згоду на призначення себе князем Валахії¹. Втім, цього разу підтримка з боку Бартона була менш вагомим, ніж при обранні Арона, і здебільшого мала характер рекомендацій².

Тож не дивно, що надто активна участь Бартона у справах Дунайських князівств, що простягалася далеко за межі його повноважень як представника Англії, почала не подобатися багато кому з оточення султана. Через його енергійну участь у зміні воєвод Молдавії та Валахії Бартона прийняли досить холодно на спільній аудієнції французького та англійського послів у великого візира Сінан-паші³. Англійський посол опинився у вельми незручному становищі, коли, скориставшись австро-турецькою війною, Міхай і Арон, яким він допоміг прийти до влади, підняли в 1594 р. повстання проти турецьких властей. В одному зі своїх листів Бартон називав Арона «найбільш невдячним князем, якому я двічі надавав перевагу та одного разу врятував його від шибениці, а він заборгував мені 60 тис. дукатів і не тільки не сплатив досі жодного пенні, але шукає можливості втекти до Угорщини, коли буде скинутий»⁴.

Перебіг війни для турків виявився важким, отож англійські дипломати чудово усвідомлювали, що через це годі й сподіватися на використання турецького галерного флоту для нападу на Іспанію з боку Середземного моря. Тому Бартон, виконуючи вказівку з Лондона і бажаючи відновити свою репутацію й авторитет, почав активно «сприяти миру між Туреччиною та імператором»⁵. Проте домогтися цього було нелегко. Бартон повідомляв у Лондон, що заохочувані німецьким імператором повстання в Молдавії та Валахії можуть стати на заваді втіленню планів королеви Англії⁶.

¹ The Encyclopaedia Britannica. N.Y., 1886. Vol. XXI. P. 17.

² Podea I.I. A contribution to the study of queen Elizabeth's Eastern policy. P. 42.

³ CSPM. № 131.

⁴ Documents concerning Rumanian history... P. 65, № 97.

⁵ CSPM. № 233.

⁶ Documents concerning Rumanian history... P. 80, № 117.

Водночас і Михайл Хоробрий, хоча й здобув низку блискучих перемог над турецькими арміями, однак, з огляду на виснаженість Валахії багаторічною війною, також почав шукати можливості укласти мир з османами, а тому звернувся за сприянням у цій справі знову ж таки до Бартонна та олександрійського патріарха¹, ймовірно покладаючись на їхній вплив при султанському дворі. Бартону вдалося разом із патріархом налагодити мирні перемовини, яких прагнула і Порта².

Через деякий час, однак, Михайл Хоробрий знову почав бойові дії проти Османської імперії. Про ставлення Англії до боротьби волоцького князя з могутнім супротивником свідчать, зокрема, наведені нижче документи. Так, англійський посол Генрі Лелло, який змінив на цій посаді померлого в 1597 р. під час епідемії чуми Бартонна, починав своє повідомлення керівнику таємної служби Англії, першому міністру Єлизавети Вільяму Сесілю такими словами: «Ваша честь, цей день приніс погані новини, а саме: Михайл, князь Трансильванії, переправився через Дунай до Болгарії і знищив більшу частину турецької армії...»³. А Джон Андерсон, англійський купець, писав якомусь Ніколасу Солтеру про період, коли Міхаю вдалося ненадовго об'єднати Валахію, Молдавію та Трансильванію, що «гіршого часу, ніж ми мали за останні два роки, ніколи в цих краях не було», додавши, що поразка й вигнання Міхая з Трансильванії сприятимуть (англійській. — *О. С.*) торгівлі⁴. Як бачимо, англійські дипломати з відвертою неприязню ставилися до будь-яких змін у Дунайських князівствах, які послаблювали позиції Порти, відволікаючи її увагу від протиборства з Іспанією, яка залишилася головним ворогом Англії на міжнародній арені.

Додамо, що й на початку XVII ст. дипломатична активність представників Англії стосовно Дунайських князівств

¹ CSPM. № 555, 560, 643.

² CSPM. № 620, 647.

³ Documents concerning Rumanian history... P. 123, № 172.

⁴ Documents concerning Rumanian history... P. 139, № 208.

залишалася доволі великою. Наприклад, вже згаданий Генрі Лелло, а потім його наступник сер Томас Гловер (посол і консул в Істанбулі в 1606—1611 рр.), постійно зверталися з проханням до вищих оттоманських чиновників призначити правителем Молдавії одного з претендентів на цю посаду, а саме Стефана Богдана¹.

Підбиваючи підсумки, зауважимо, що англійська дипломатія наприкінці XVI ст. виявляла неабиякий інтерес до стану справ у Дунайських князівствах. У політиці Англії щодо цих держав виокремлюються наступні характерні аспекти.

Перше, що впадає в око, — це прагнення елизаветинської дипломатії здобути якомога більший вплив у цих державах з метою протидії посиленню тут австрійських Габсбургів, адже останні були вірним союзником Іспанії, яка тоді виступала запеклим ворогом Англії. Цю лінію в Молдавії та Валахії особливо активно проводив Едвард Бартон. У своїх спробах усталити англійський вплив у Дунайських князівствах цей енергійний дипломат намагався переконати місцевих князів виступити проти зазіхань Габсбургів поставити Трансильванію та Польщу під свій контроль, а також зміцнити позиції католицизму в Молдавії й Валахії. Діяльність Бартона в Константинополі свідчить, що в планах англійської дипломатії Дунайські князівства призначалися для підтримки трансильванського князя Сигізмунда Баторія та польського канцлера Яна Замойського задля рішучої протидії експансіоністській політиці австрійського імператора Рудольфа в цьому регіоні.

Дії англійської дипломатії стають ще більш зрозумілими, якщо взяти до уваги, що, як правильно зазначав свого часу Ю. Івонін, «центральне місце у стосунках Західної Європи з Османською імперією займало габсбурзько-турецьке суперництво», коли дві держави боролися за гегемонію в Південно-Східній Європі, зокрема за угорські та балканські

¹ Cernovodeanu P. England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with the Romanian countries under the latter Stuarts. P. 61.

землі. Проаналізовані факти дають підстави стверджувати, що наприкінці XVI ст. Англія дедалі частіше й виразніше ставала на бік Порту, сподіваючись на її допомогу в боротьбі з Іспанією, а тому докладала чималих зусиль, щоби баланс сил у південно-східноєвропейському регіоні не порушувався на шкоду Османській імперії та щоб її військовий потенціал не відволікався й відповідно не витрачався на війни з Дунайськими князівствами та Польщею. Звісно, така політика — очевидне зближення християнської Англії з мусульманською державою — створювала для Єлизавети певні труднощі морально-етичного характеру, проте геополітичні розрахунки (союз проти Іспанії) брали гору. Разом із тим варто зазначити, що така позиція Лондона об'єктивно ускладнювала національно-визвольну боротьбу народів названого регіону проти турецького панування, гальмувала процес утворення та становлення національних держав.

Ще одним напрямком діяльності англійської дипломатії в Дунайському регіоні була підтримка й заохочення поширення протестантизму на противагу католицькій Контрреформації. Представники «туманного Альбіону» не тільки нахабно втручалися в процес обрання молдавських господарів, але й, по суті, відкрито налаштовували молдавське боярство проти австрійських Габсбургів і підтримували місцевих протестантів.

Безумовно, важливою метою англійської дипломатії в розглядуваному регіоні було завоювання та зміцнення економічних позицій своєї держави. До правління Єлизавети I Англія не мала прямих торговельних зносин з Молдавією, Валахією, Трансильванією. Однак зародження та успішний розвиток капіталістичного укладу в Англії в XVI ст. спонукав англійських купців і представників міцніючої буржуазії у пошуках додаткових джерел сировини й ринків збуту для своїх товарів до більш інтенсивного торговельного проникнення та розширення економічних зв'язків з країнами

Південно-Східної Європи, в тому числі з Дунайськими князівствами. Їхньому проникненню в цей регіон сприяло політичне зближення Англії й Османської держави в 1570—1580-х рр. Радянська дослідниця Г.І. Цыпурина справедливо зауважила: «Англійське купецтво спромоглося вигідно використати політичні контакти Англії та Туреччини для завоювання міцних позицій у торгівлі з володіннями султана»¹. Принагідно варто зазначити, що дипломати Єлизавети I частенько були й агентами англійських торговельних компаній. Це була доволі поширена практика, коли офіційні представники Її Величності лобювали інтереси приватних торговельних компаній². Той же Бартон поєднував обов'язки англійського посла і торговельного агента Левантійської компанії, представляючи й захищаючи її інтереси в межах Османської імперії³. До речі, аналогічні функції виконував і його попередник Вільям Харборн⁴.

Зазначені аспекти англійської дипломатії в Дунайських князівствах відповідали основним напрямкам і характеру зовнішньої політики Англії в другій половині XVI ст. і загалом підпорядковувалися її головній зовнішньополітичній меті — боротьбі з католицькою Іспанією, яка очолювала феодальну реакцію в Європі того часу. Щоправда, такий курс елизаветинської дипломатії призводив до серйозного ускладнення стосунків зі Священною Римською імперією, правителі якої з династії Габсбургів також прагнули до політичної та економічної експансії стосовно цих князівств, що викликало гостру реакцію Оттоманської Порти.

Отже, проаналізований фактологічний матеріал дозволяє дійти висновку, що англійські урядові кола надавали

¹ Цыпурина Г. И. Торговля Англии сл странами Африки и Ливаном во второй половине XVI века: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. Москва, 1974. С. 18.

² Васютинский В. Англия в царствование Елизаветы (1558—1603) // Исторический журнал. 1938. № 5. С. 91.

³ CSPM. P. XXXI.

⁴ Dictionary of National Biography / Ed. By L. Stephen, S. Lee. London, 1908. Vol. VIII. P. 1201; Black J. B. The Reign of Elizabeth. 1558—1603. Oxford, 1937. P. 201.

Дунайським князівствам неабиякого значення, уважно стежили за внутрішньополітичною ситуацією в цих державах (аж до відвертого втручання в їхні внутрішні справи), особливо за їхніми відносинами з Туреччиною, на боці якої активно виступали англійські дипломати, переслідуючи при цьому різні цілі (антигабсбурзького, економічного, релігійного характеру).

Наукове видання

ХОТИН 1621

ВІЙНА І ПАМ'ЯТЬ

Колективна монографія

Науковий редактор

Олександр Добржанський

Літературний редактор

Людмила Звенигородська

Коректура, комп'ютерна верстка

і художнє оформлення

Тарас Ковалець

На обкладинці вміщено фрагменти полотна

Юзефа Брандта «Битва під Хотиним» («Bitwa pod Chocimiem») (1865 р.).

Використання дозволено умовами суспільного надбання (public domain)

Папір офсетний. Гарнітура Cambria. Формат 60x84/16.

Ум. друк. арк. 18,83 Вид. № Зам. № Тираж прим.

Видавець та виготівник: ПВКФ «Технодрук»

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1841 від 10.06.2004 р.

58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20, оф.18, тел. (0372) 55-05-85

